

A MISKOLCI ZSIDÓSÁG TÉRFOGLALÁSA ÉS AZ IZRAELITA NAGYPOLGÁRSÁG A DUALIZMUS ÉVTIZEDEIBEN

CSÍKI TAMÁS

A miskolci zsidóság – ha nem is minden előzmény nélkül –, de a gazdasági élet fő pozícióból kizárva, egységes kispolgári arculattal érkezett el a kiegyezésig, s vágott neki a dualizmus évtizedeinek. Ezt megelőzően, a kereskedelmi életben a város politikai vezetése által is támogatott görög kereskedők akadályozták a térfoglalásukat, a kézműipar, illetve kisipar terén pedig az izraelita iparosokat kirekesztő keresztény céhek jelentették a konkurenciát. Igaz, ezekkel szemben 1833-tól a zsidó iparosok is szervezkedtek, és 1836-ban 32 mester megalapította az izraelita sorcéhet, melynek szabó, cipész, festő, bádogos, tímár, aranyműves, pék, asztalos, szücs sőt gyertyamártó, gombkötő tagjai is voltak.¹ A céhtagok azonban végig rossz anyagi helyzetben voltak – a céhprivilegiumok császári megerősítése is elmaradt –, ráadásul az 1850-es évek kormányzati politikája általában is a céhek visszaszorítására törekedett. (A mesterremek megszüntetése, a mesterjog megadásának átvétele a céhektől stb.) Így a zsidó kisiparosok számára nem volt túl érzékeny csapás az 1872. évi VIII. tc. a céhek megszüntetéséről. Ők rögtön ezt követően gyűlést tartottak Miskolcon, s szinte észrevétlenül átalakultak izraelita egyesült ipartársulattá, melyet 1874-ben a földművelési, ipari és kereskedelmi minisztérium is jóváhagyott.

Más volt a helyzet a keresztény kisiparosok esetében. Őket korábbi privilégiumaik elvesztése súlyosan érintette, s a 23 keresztény céh tagjait jóval nehezebb volt egy egységes érdekű ipartársulattá szervezni. Erre a zsidósághoz képest jóval később, csak 1884-ben került sor. Ráadásul a megalakuló Miskolci Ipartestületnek – bár az alapszabály kimondja, hogy tagja minden iparos, aki a város területén képesítéshez kötött mesterséget űz² – számos iparos ellenzője akadt, kivált a legnépesebb iparágban, a csizmadiák körében. De az izraelita ipartársulat is – féltve különállását, s az elért gazdasági sikereit – megfogalmazta saját tiltakozását.³

Mert a zsidó kisiparosság az 1870-es években – kihasználva az 1872. VIII. tc. teremtette iparszabadság, s a keresztény iparosok bódultságának időszakát (ez utóbbihoz hozzájárult az 1873-as válság is) – megerősítette gazdasági pozícióit Miskolcon. Hiszen – miközben állandóan csökkent az önálló iparosok száma (1872 és 1884 között 1300-ról 1100 főre),⁴ ami persze jelzi a kisipar meginduló válságát – az izraelita ipartársulat létszáma növekedett, iparoktatásra egyre több pénzt fordított

1 A miskolci Egyesült Izraelita Ipartársulat 100 éves történetének rövid ismertetése 1836–1936. Herman Ottó Múzeum Helytörténeti Adattára (továbbiakban HTD) 53. 3568. 1. Adatokat közül erre vonatkozóan pl. *Leszli A.*: A miskolci zsidók története 1867-ig. (kézirat)

2 A Miskolci Ipartestület 50 éves múltja. Közli Kovács Lajos HTD 53.3550.1.

3 Uo.

4 A Miskolci Ipartestület évi jelentései 1885–1926. HTD 53.2740.1. 1–17.

(a jövőt is szemmel tartotta tehát), s állandó ipari kölcsönökkel, illetve egyéb segítséggel támogatta a gyengébb izraelita iparosokat, biztosítva versenyben maradásukat.⁵ 1875-ben már ügyészt, orvost és szolgát is alkalmaznak a testületnél, s a szegedi iparos nagygyűlésre népes delegációt küldenek.⁶

Ezzel a folyamattal párhuzamosan a kereskedelemben is változások kezdődtek. A már meggazdagodott görög kereskedők tőkéjüket egyre kevésbé forgatták (szőlőt telepítettek, földet vásároltak), s így a zsidók fokozatosan elfoglalhatták pozícióikat. Persze egyre nagyobb nyomás nehezedett a görögökre az izraelita szatócsok, házalók növekvő száma következtében, akik a környező nemesi birtokokról korábban jelentős tőkéket felhalmozva Miskolc felé áramlottak.

Már az 1870-es években – egyelőre a kisiparban és a kiskereskedelemben – jelentős a zsidóság előretörése. Ekkor alapozódnak jelentős vagyonok, s teremtnék meg a feltételei annak, hogy a zsidók többsége kihasználhassa az elkövetkezendő nagy konjunktúra minden lehetőségét.

Erre az időszakra esett a Miskolci Kereskedelmi és Iparkamara szervezése, melyben vezető szerepet játszottak a zsidó iparosok és kereskedők. 1868-ban ugyan Miskolcot alkerületi központként a kassai kamarakerülethez csatolták, az ezt követő tiltakozások után azonban az 1872 után alakult Általános Ipartársulat, s még inkább a már 1875 óta fennálló Miskolci Kereskedelmi Testület tagjai, (ez utóbbiban szinte kizárólagosan zsidók szerepeltek) nagy lendülettel fogtak hozzá az önállósulás megteremtéséhez.⁷ Támogatta őket ebben a város vezetése is, és végül 1879-ben – ami jelzi Miskolc gazdasági fellendülésének elismerését – a kormány hozzájárult a kamara felállításához, melynek területe kezdetben Borsod, Gömör és Kishont megyékre terjedt ki, majd 1890-ben Hevest is hozzácsatolták.⁸ A kamara beltágjai között – akiket a Miskolcon lakó kereskedők és iparosok választottak, az iparosztályt csak az iparosok, a kereskedőosztályt csak a kereskedők⁹ – kezdettől fogva a zsidóság volt nagy többségben, az elnökök is sorra közülük kerültek ki. Különösen a kereskedőosztályról mondható ez el, de az iparosztályban is sokáig nagyjából a zsidó kis-, illetve kézműiparosok érdekei érvényesülhettek. (A miskolci kamara iparosztálya az 1880-as években javarészt kisiparosokból, állt.) S azért fontos ez a miskolci zsidóság szempontjából, mert a kamara – legalábbis az első évtizedekben – széles önkormányzattal rendelkező közjogi intézmény volt, nagy hatáskörrel. Joga volt – és ezzel kívánt is élni – a helyi gazdaságfejlesztő tervek véleményezésére, ezek előkészítésében és megvalósításában való részvételre, a helyi kereskedelem-, adó- és vámpolitikába való beleszólásra, cégváltozásoknál a közreműködésre, az ipari közigazgatásba való bekapcsolódásra helyi és országos szinten, a kereskedelmi és ipari szakoktatás irányítására.

Láthatjuk tehát, hogy a miskolci zsidóság – mely a gazdasági-testületi szervezkedésben, érdekképviseletei kialakításában jóval előrébb járt, és magasabb szintet ért el, mint a keresztény felekezetek – az 1870-es, '80-as évektől mind erőteljesebben kívánt részt venni a gazdasági élet minden területén. Amellett, hogy a zsi-

5 A Miskolci Egyesült Izraelita Ipartársulat... (Uo.)

6 Uo.

7 A Miskolci Kereskedelmi és Iparkamara Jegyzőkönyvei. (A továbbiakban KIJegy.) 1906., 1930. (Jubilumi emlékülések) (IX. 201. Kereskedelmi és Iparkamara iratai. Borsod-Abaúj-Zemplén-Megyei Levéltár.)

8 Uo.

9 Az 1868. évi VI. tc. határozza meg a kamarák funkcióit, szabályozza a belserveszeteiket, a kamarai választások rendjét, stb. Általános tájékoztatást ad a kamarákról: *Sugár I.: A Kereskedelmi és Iparkamara. Miskolc, 1905.*

dóság – s ez már gazdasági tényerésüket jelzi – továbbra is az iparszabadság, a szabadkereskedelem – egyáltalán a szabad verseny – liberális elvei mellett foglalt állást.

De hogy is nézett ki Miskolc gazdasági élete a múlt század végén? Mi jellemezte ipari, kereskedelmi struktúráját, bankéletét, milyen lehetőségek álltak tehát a miskolci zsidóság előtt?¹⁰

1900-ban a népesség 42,5%-a már szorosabban vett ipari foglalkozású.¹¹ Ugyanakkor – bár a gyáripar fejlődése is ezekben az évtizedekben bontakozott ki, és általános tendencia, hogy az önálló iparosok egyre nagyobb számban kénytelenek pl. vasgyári vagy vasúti munkásként (esetleg napszámosként) elhelyezkedni – a miskolci iparra továbbra is a kisipari jelleg volt jellemző.¹² Találunk még, igaz rendkívül alacsony számban (54 fő) a házi és népiparral, illetve vándoriparral foglalkozókat, de a szűkebb értelemben vett iparosoknak is több mint 90%-a – miként pontosabban is látni fogjuk – öt segédnél kevesebbet foglalkoztató kisiparos.¹³

A legnagyobb vállalatok természetesen a nehéziparban jöttek létre (1870-től egy nagyolvasztó, '71-től hengerde is működött). 1900-ban a vasúti műhely 538 segédet, a két gazdasági gépgyár összesen 77 segédet alkalmazott. Ez utóbbiak zsidó tulajdonban voltak, csakúgy, mint a 37 segédet foglalkoztató gőztéglagyár, és a 145 segédet foglalkoztató gőzmalom. (1900-as adatok.) A legnagyobb könnyűipari vállalatok 1900-ban alig haladták meg a 20 fős nagyipari keretet (asztalosüzem 23 segéd, légszeszgyár 26, cukorkagyár 27 segéd).¹⁴

Az ipar szerkezetére vonatkozóan az alábbi adatok állnak rendelkezésünkre. (A továbbiakban valamennyi adat az önálló és segédszemélyzet együttes számát jelöli.) 1900-ban a vas- és fémiparban 2111-en dolgoztak, a gépgyártásban 755-en, az építőiparban 592-en. A könnyűipari ágazatok között legtöbben a ruházati iparban dolgoztak (1988-an, ebből szabó 458, cipész, csizmadia 826), majd a fa- és csontiparban (437-en), illetve a kő-, föld-, anyag- és üvegiparban (151-en). A bőrgyártásban 72-en, a fonó- és szövőiparban 52-en, a papírosiparban 11-en dolgoztak.¹⁵

Látható, hogy a nehéz- és könnyűipar között egy bizonyos egyensúly alakult ki 1900-ra, annak ellenére, hogy ez utóbbi szinte kizárólagosan kisipari keretek között maradt. Jellemző továbbá a miskolci iparfejlődésre is, hogy nagy jelentőségűvé vált az élelmiszeripar (599-en dolgoztak itt 1900-ban, 171 hentes és mészáros, illetve 152-en a malomiparban, 139-en a sütőiparban), ezzel szemben a modern iparágak alig fejlődtek. (Pl. vegyészeti ipar 51 fő, sokszorosító és műipar 103 fő.) Nagy jelentőségűvé vált viszont már a múlt század végére a „szálloda-”, vendéglő-, kávé- stb. ipar (512 fő).¹⁶

10 E kérdések részletes megválaszolása meghaladná e tanulmány kereteit. Egyébként e témakör modern szemléletű, monografikus igényű feldolgozása sem készült még el. További probléma, hogy amennyiben egy időmetszetet ragadunk ki (a források erre adnak leginkább lehetőséget), akkor éppen azokat a lényeges gazdasági változásokat nem tudjuk érzékeltetni, melyek Miskolcon is lezajlottak a múlt század utolsó évtizedeiben.

11 *Gyimesi Sándor*: Miskolc történetének néhány kérése a kapitalizmus korában 1850–1914. (kézirat) HTD. 77. 272. 506.

12 A „kisipar” definiálása, illetve, hogy kit tekintünk kisiparosnak (és általában kispolgárnak) többféle – egymással összefüggő – szempont szerint történhet. Elsősorban a segédszámot, a jövedelemviszonyokat (esetleg az életmódot, iskolázottságot) lehet kategóriaalkotó tényezőként említeni.

13 S. K. Népszámlálás II. 1900. 448.1.

14 Uo. 987.1.

15 Uo. 449.1.

16 Uo. 449.1.

Ami a zsidóság elhelyezkedését illeti az iparban, miként látni fogjuk elsősorban a könnyűipari ágazatokban sikerült – létszámukhoz viszonyítva – jóval erőteljesebb pozíciót kivívniuk a múlt század végére.

A tőkés gazdaság fejlődése a kereskedelemben is nagyarányú változásokat hozott, hiszen Miskolc ki tudja már használni a kedvező földrajzi fekvése nyújtotta előnyöket. Egyrészt a környező települések helyi jellegű kereskedelmének (pl. vásárok) hanyatlása a miskolci kereskedők pozícióját erősítette, annál is inkább, mert a székhely iparának mennyiségi és minőségi fejlődése alkalmat adott újabb és újabb árucikkek vidékre juttatására. Másrészt – ugyanezen okokból – megnőtt az igény és lehetőség az országhatárokon túlra irányuló kereskedelemre is. Ebben – elsősorban a zsidó – terménykereskedők jártak az élen, s a viszonylag magas szállítási költségek, s a fokozódó orosz konkurencia ellenére, terményeikkel (elsősorban a gabonafélékkel, illetve zabbal, burgonyával, babbal stb., majd a liszttel) jelentős pozíciókat szereztek a galíciai, sziléziai, csehországi piacokon az 1880-as évekre. A juh-, illetve marhakereskedelem – bár az 1880-as években még szállítottak a miskolci kereskedők Franciaországba és Ausztriába – fokozatosan elvesztette külföldi piacait, a gyapjú osztrák piacokon történő értékesítését pedig az ausztrál verseny nehezítette. Ennek ellenére a miskolci gyapjúkereskedelem továbbfejlődött, s a város piacconcentráló hatását mutatják az 1890-es években rendszeressé és híressé váló gyapjúvásárai. Igaz az értékesítés ekkor már a főváros felé irányult, csakúgy mint a szintén jelentőssé váló fakereskedelem.¹⁷

Az ipar és a kereskedelem szoros kapcsolatát mutatja, hogy a század legvégére a miskolci nehéz- és könnyűipar fellendülése lehetővé tette a különböző vas-, agyag- és üvegarúk, kőedények stb. exportját. Természetesen csak a balkáni országok jöhettek számításba, ami persze így is – miként általában a magyarországi ipar- és kereskedelemfejlődés – az osztrák burzsoázia aggodalmát fokozta. (Ne feledjük, hogy a '90-es években, de még a gazdasági kiegyezés megújítása előtt vagyunk, ami egyébként is számos kérdést hagyott nyitva.) Nem véletlen – s ez mégiscsak a miskolci ipar és kereskedelem eredményeit jelzi –, hogy a kamara évről évre állást foglalt az Ausztriától független, önálló vámterület mellett, ennek hiányát említve a magyarországi ipar- és kereskedelemfejlődés, illetve városfejlődés viszonylagos lassúsága miatt.¹⁸ Persze nem volt teljesen egységes ez az álláspont, hiszen voltak – elsősorban a termelők és terménykereskedők között – akik nyerstermékeink piacainak biztosítása érdekében, az ország agrárjellegét hangoztatva továbbra is a közös vámterület fenntartása mellett érveltek. S, hogy ennek ellenére a kamara pl. 1896-ban azt deklarálta, hogy a vámszerződés legfeljebb 1903-ban újítható meg, azt követően viszont hazánk minden irányban szabad kezet nyerjen – ez az iparosság (természetesen a kisiparosságot is beleértve) befolyását jelzi a kamara életében.¹⁹

A miskolci hitelélet fellendülése a kiegyezés után vett nagyobb lendületet – s miként látni fogjuk – több hullámban, de igen rövid idő alatt a város jelentékeny pénzügyi központjává vált az országnak. (1912-ben 11 hitelintézet és 3 hitelszövetkezet működött Miskolcon.)²⁰ A legnagyobbak 10 millió korona fölötti alaptőkével

17 A Miskolci Kereskedelmi és Iparkamara jelentése a kamarai terület kereskedelmi, ipari és forgalmi viszonyairól 1881. évben. 1. rész HTD 53.2751.1.1.; illetve általánosabb gazdasági áttekintést ad: Borsod-Abaúj-Zemplén Megye története és legújabb kori adataira. Tud. szerk.: *Orbán Sándor* Miskolc 1970. 41–67. 1.

18 A Miskolci Kereskedelmi és Iparkamara Jelentése (továbbiakban KIJ) 1904. (IX. 201. Kereskedelmi és Iparkamara iratai. B.-A.-Z. Megyei Levéltár)

19 KIJegy. 1896. (Uo.)

20 Magyar Pénzügyi Compass (továbbiakban MPC) 1912. évre. Szerk.: *Kormos Alfréd* Bp. 1913.

alakultak (a Miskolci Hitelintézet 15 millió koronával, a Borsodmegyei Takarékpénztár 12 millióval, az Agrárbank 20 millióval pl.), s valamennyi részvénytársasági formában működött. (A részvénykibocsátás a legtöbb esetben kis névértékben történt, tehát a közép- (esetleg) kispolgárság is résztulajdonossá válhatott.²¹⁾

A múlt század utolsó évtizedeiben Miskolcon is jellemző gazdasági konjunktúra nem érte készületlenül a zsidóságot. Tekintsük előbb a nagypolgári réteget, mely részben – a kereskedelmi tőkét felhalmozva – magában a városban alakult ki viszonylag rövid idő alatt, részben pedig már „készen” érkezett Miskolcra.

Elsősorban az élelmiszeripart (s ezen belül a malomipart) említhetjük, melynek megalapozói Miskolcon is meggazdagodott terménykereskedők voltak. Ők márcsak azért is szerencsés helyzetben vannak, mert az 1870-es, '80-as évektől éppen a terménykereskedelem kerül előtérbe a korábbi bor-, fűszer-, textil- stb. kereskedelemmel szemben. Igaz már 1864-ben megalakult a Borsod-miskolci Gőzmalom Rt., de igazi fejlődése a következő évtizedekre esik. Vezérigazgatói, az igazgatótanács tagjai, főrészvényesei természetesen zsidók voltak, az elnökségben pedig helyet kaptak a város főtisztviselői is.²² Fokozatosan a részvénytársaság érdekkörébe kerültek a losonci, hatvani, nagysárosi, csányi, iglói, szegi malmok. 1902-ben egy új, 1900 lóerejű négyhengeres gőzgépet szereltek fel, 1911-ben pedig beolvasztották a debreceni István-gőzmalom Rt.-t. Továbbá részesedése volt a cégnek a kassai és békéscsabai gőzmalomokban, sőt Bécsben is – ez a miskolci zsidó tőke monarchiai kiterjedését, kapcsolatát jelzi –, de részt vettek 20 millió korona részvénnyel és 15 millió korona hitel nyújtásával a budapesti „Farina” Hazai Termény- és Árukereskedelmi Rt. megalapításában is.²³ A malom kapacitása lehetővé tette, hogy termékei jelentős hányadát az ausztriai, sziléziai, csehországi piacoknál értékesítse, ugyanakkor a malom szükségletének kielégítése érdekében a zsidó terménykereskedők a távolabbi megyéket is felkeresték. Ilyen körülmények között a még 1860-ban Kohn Salamon által alapított első miskolci gőzmalom nem bírta a versenyt, így a Borsod-miskolci Gőzmalom Rt. ezt is érdekelttségébe vonta.

A malomipar mellett a mezőgazdasági termékekre épülő egyéb iparágak nem fejlődtek számottevően Miskolcon a múlt század utolsó évtizedeiben. Igen szemléletesen jelzi viszont a zsidóság vállalkozó kedvét és a feltételekhez, lehetőségekhez való remek alkalmazkodását, hogy az említett Kohn Salamon 1870-ben szeszgyárat alapított,²⁴ s az is jellemző, hogy Pollák Mór ecetgyáros kereskedői pályáját sem adta fel,²⁵ persze üzeme nem tartozott a nagyvállalatok közé. Az ugyancsak izraelita Nagy Andor kenyérgyára sem volt ilyen jellegű, s az sem véletlen, hogy a már századunk elején alakult likörgyár tulajdonosa, Győri Ödön zsidó nagykereskedő volt.²⁶

Az új század első néhány évében a malomiparban is visszaesés volt tapasztalható (összefüggésben a terménykereskedelem átmeneti visszaszorulásával, a kiviteli lehetőségek pangásával), az 1910-es években azonban egy újabb fellendülés kö-

21 MPC 1922–23. II. rész Vidék-külföld magáncégek. Szerk.: *Kormos Gyula* Bp. 1923. 1190–1196.1.

22 Miskolci Kalauz. Naptár az 1885. évre. szerk.: *Vánca Mihály* 56.1.; Mihók-féle magyar Compass. XXIV. évf. 1896/97.; MPC 1922–23. ... 1197.1., valamint Borsod-miskolci és debreceni István gőzmalom Rt.-nek közgyűlése. Miskolc 1923.

23 Uo.

24 KIJ. 1881.1. (Uo.)

25 *Dobrossy István*: Kereskedelmi kapcsolatok és hitelviszonyok Miskolcon a 19. század végén. HTD 77. 263.7. 345.1.

26 Tanulmányrészletek a miskolci zsidóságról. (Kézirat é. n.) HTD 89. 107. 1–7.

vetkezett be. Már a háborús szükségletek emelkedésére utal – s jelzi, hogy a miskolci zsidó kereskedők is kimagasló szerepet játszottak a hadiszállításokban –, hogy 1918-ban az izraelita Neumann Adolf (a Kereskedelmi és Iparkamara leendő elnöke) megalapította Miskolcon a Tiszavidéki Műmalom és Mezőgazdasági Részvénytársaságot 5 millió korona alaptőkével, zsidó igazgatósági és felügyelőbizottsági tagokkal,²⁷ ami hamarosan érdekkörébe vonta a Szikszói Gőzmalom Rt.-t. Persze Neumann a háború utáni időszakra is gondolt, amit bizonyít pl., hogy óriási része volt a Magyar Őstermelő Rt. alapításában, amely nemcsak a mezőgazdasági iparban, de magában a mezőgazdaságban is nagy sikereket ért el több ezer holdas mintagazdaságával. Ez jelzi, hogy a miskolci zsidó nagypolgárság is rendkívül magas szintet ért el a vertikális integráció terén már az 1910-es évek elejére, hiszen a feldolgozóiparok ellátása érdekében szívesen fordult a föld felé. Ugyancsak földbirtokos zsidó volt Munk Soma, az 1917-ben alapított Miskolci Konzervgyár Rt. elnöke (a Tésztaárugyár Rt. üzemét vette át), mint ahogy az igazgatótanácsban itt is a zsidó nagykereskedőké volt a vezető szerep.²⁸ S még egy zsidó érdekeltsgű élelmiszeripari vállalatot említhetünk, az 1918-ban létrehozott Miskolci Cukorkagyár Fischer Sámuel Rt.-t, mely az előbbinél jóval szerényebb alaptőkével (150 000 korona), és kevesebb részvényessel jött létre.²⁹

Ami az egyéb iparágakat illeti, itt a múlt század utolsó évtizedeiben is részben jóval kevesebb nagyvállalat alakul, illetve bővül ki – ez a nehézipari ágazatokra jellemző –, részben pedig – főként a könnyűipari ágazatokban – megmaradnak a kisüzemi méretek.³⁰

Említsünk néhány jellegzetes példát a zsidó vállalatok köréből. Szintén a mezőgazdasághoz kötődik az 1879-ben Hercz Zsigmond által alapított mezőgazdasági gépgyár, amit 1893-ban Hercz Jenő vett át, s ami komoly gyárrá fejlődött. (A Hercz-cég a borsodi szénmedence feltárásában is jelentős szerepet töltött be. Megvásárolta a királdi, sőt a tatai kőszénbányákat is, melyek tagjai lettek a Magyar Általános Kőszénbánya Rt.-nek. A gépgyárban kezdte pályafutását gyakornokként, majd az Általános Kőszénbánya, illetve a Borsodi Szénbánya vezérképviselőt megkapva önállósult Neumann Adolf, aki – mint majd látjuk –, a miskolci zsidó nagypolgárság egyik legjelentősebb képviselője lesz.)³¹ Hercz Zsigmond egyébként maga is foglalkozott gépkereskedelemmel, miként Koós Soma, az 1867-ben alapított kőedény- és porcelángyár tulajdonosa üveg- és porcelánkereskedelemmel,³² ami a szerbiai piacok megszerzésére is irányult. A múlt század végén alakult a Kun-testvérek vasárugyára, illetve a Fried-testvérek gépárugyára is.³³ (Ez utóbbiak kisebb jelentőségűek voltak.) Ezeknél jelentékenyebb volt a Schweitzer-féle varrógép részvénytársaság. A kiterjedt Schweitzer család szinte minden tagja helyet kapott a vállalat igazgatótanácsában, sőt Schweitzer Albert egy faárugyárnak is a tulajdonosa volt.³⁴ Jellegzetes pályafutás a Wilhelm Hermanné, aki 1886-ban a vasúti áruk házhoz szállításával indult, majd saját koncessziójában 200 előfizetővel bevezette Miskolcon a telefont, amivel az infrastrukturális fejlődéshez is nagymértékben hozzájár-

27 MPC 1922–23. ... 1205.1.

28 Uo. 1204.1.

29 Uo. 1202.1.

30 Erről is szól röviden *Dodrossy I.*, illetve *Gyimesi S.* idézett tanulmánya

31 KIJegy. 1929. (Gyászülés) (Uo.)

32 *Dobrossy* i. m. 345.1.

33 Tanulmányrészletek...

34 Ellenzék naptára 1913. évre Miskolc 1913. 217.1.

rult. Emellett ő is – mint számos társa – szerepelt a város által 5 holdas parcellákban kiadott „Sajón inneni” földrész bérlői között.³⁵

Mindezen túl, természetesen csaknem valamennyi nagyobb ipari részvénytársaságban is érdekelt volt a miskolci zsidótöke. Az 1882-ben alapított Miskolci Gőztéglagyár Rt. legnagyobb részvényesei zsidók voltak (a már említett Győri Ödön, Koós Samu, valamint Schrecker S. Lipót a gőzmalom vezérigazgatója, vagy Halmos Géza bankár pl., az Izraelita Hitközség elnöke stb.), miként a konkurenciát jelentő, 1911-es alapítású Városi Téglagyár Rt. igazgatósági és felügyelőbizottságában is találunk izraelitákat.³⁶ 1912-ben 800 000 korona befektetéssel építették zsidó vállalkozók (akik között budapesti mérnök, ungvári kereskedő, bozori földbirtokos is megtalálható volt) a miskolci műpalagyárat. Ehhez a törvényhatóság is jelentős támogatást nyújtott, hiszen az ingatlant kedvezményes áron biztosította, illetve 15 évre kövezetvám- és pótdómentességet biztosított.³⁷ Az 1897-es alapítású Miskolci Villamossági Rt. (10 millió korona alaptőkével), s az általa kezelt Miskolc-diósgyőri Helyi Érdekű Vasút Rt. pedig a miskolci részvénytöke fővárosi érdekeltiségét is mutatja.³⁸

A könnyűipar terén Neményi Endre selyemszövőgyára, illetve az 1880-as évek végén alapított Hercz Miksa-féle festékgyár említhető példaként, ezek azonban igazából kisipari jellegűek voltak.³⁹ Mint ahogy ilyenek voltak – s ez megint igen jellemző tendencia – az elsősorban zsidó kereskedelmi cégek által alapított, könnyűipari termékeket gyártó műhelyek is. Nagy jelentőségűvé válik viszont az 1912-ben Guttmann és Zeilendorf által alapított textilgyár. A vállalat beindulását – miként más cégeknél is megfigyelhető – ösztönözte és támogatta a törvényhatóság: ingyen adta a telket, továbbá az első 10 évben évi 1500 korona segílyt, illetve 15 évi kövezetvám- és pótdókedvezményt biztosított számára.⁴⁰

Ezen a területen a nagyobb részvénytársaságok egy fázissal később, az 1910-es években alakultak. 1915-ben a Fa- és Kőipar Rt. ami nem volt hosszú életű (felszereléseit a Miskolci Konzervgyár vette át), 1917-ben pedig a Hernádvölgyi Erdőipar Rt., melynek fő részvényesei között szintén előkelő helyet foglalt el a zsidó nagypolgárság.⁴¹ (Neumann Adolf, Neumann D. Sándor stb.) Ezen alapításokkal párhuzamban joggal említhetjük az egész kamarakerület folyamatosan fejlődő fakereskedelmét – éppen a zsidó kereskedők jóvoltából –, mint ahogy kapcsolat lehet az üvegáruk kereskedelmi forgalmának növekedése, s a Magyar Trachitművek Rt. alapítása között (1912-ben hozzák létre), mely szintén a zsidó tőkéhez kapcsolódik. (Neumann Adolf, Neumann D. Sándor, Weiskopf Adolf stb.)⁴²

S végezetül a nyomdák közül említsük meg Ferenczy Károly cégének nevét, amely az egyik legrégebb miskolci vállalat volt már a múlt század végén is, s amely könyvkereskedésként indult.⁴³ De a sokkal fiatalabb, 1918-as alapítású Klein, Ludvig és Szelényi Miskolci Könyvnyomdai Részvénytársaságban is a zsidótöke dominált.⁴⁴

Összefoglalva azt mondhatjuk, hogy a miskolci izraelita iparvállalatok többsége

35 KIJegy. 1936. (Uo.), illetve Költségelőirányzat Miskolc város bevételeiről és kiadásairól az 1906. évre. (B.-A.-Z. Megyei Levéltár)

36 MPC 1922–23. ... 1203., 1206.1.

37 Jelentés Miskolc T.H.J. város 1912. évi közállapotairól. 7.1. (B.-A.-Z. Megyei Levéltár)

38 MPC 1922–23. ... 1201., 1205.1.

39 Tanulmányrészletek...

40 Jelentés Miskolc ... 7.1. (Uo.)

41 MPC 1922–23. ... 1199., 120.1.

42 Uo. 1201.1.

43 KIJegy. 1935. (Uo.)

44 MPC 1922–23. ... 1200.1.

kisipari keretekből és méretekből indulva (ami legtöbbször egyúttal családi vállalat volt, hiszen rokonok alkották), igen rövid idő alatt a legmodernebb felszerelésekkel, gépekkel ellátott, prosperáló üzemmé fejlődött a múlt század végére, e század elejére. Sok esetben a családi színezetet megtartva, hiszen ha egy-egy vállalat részvénytársasági formát is öltött, azok vezetésében a családtagok továbbra is helyet kaptak. Persze az ilyen részvénytársaságok többségét sem tekinthetjük igazán nagyvállalatnak. A részvényeket viszonylag kis címletekben bocsátották ki (az említett cukorkagyár pl. 500 koronásokat, a gőztéglagyár 200 koronásokat stb.), s a részvényesek száma is pár száz körül mozgott csupán. Így e vállalatokban a szerényebb vagyónú vállalkozók is tulajdonrészt nyerhettek. A vállalatokat többnyire meggazdagodott kereskedők hozták létre, így ezek közvetlen értékesítési, illetve kereskedelmi funkciókat is gyakoroltak. (S ez jelzi a miskolci kereskedelem és ipar szoros kapcsolatát.)

Sokkal mozgékonyabb volt tehát az izraelita vállalatok tőkéje a keresztényekéhez képest, így az esetleges csődöket is könnyebben kiheverték, illetve a felszámolásra jutott üzemeket más izraelita érdekeltségű cégek olvasztották be.

Miskolc azonban a múlt század második felében, kihasználva kedvező földrajzi fekvését – különböző termelővidékek találkozásánál centrális pozíciót foglalt el –, továbbá a vasúti hálózat adta kiváló összeköttetési lehetőségeit, kereskedelmi városá alakult. Így természetes, hogy a tőke nagyrészt e felé az ágazat felé áramlott, itt nyert foglalkoztatást, mint ahogy természetes, hogy a zsidó nagypolgárság döntő része kereskedőként, nagykereskedelmi vállalatok tulajdonosaként használta ki a lehetőségeket. Az is jellemző, hogy egy-egy kereskedő többféle áruval foglalkozott, illetve rugalmasan válthatott, ha gazdasági érdekei úgy kívánták. (Miként a kereskedelmi forgalomban is állandóan változott a centrális helyzetben lévő árucikkek köre.) Nagy állótőkével ezek a vállalatok sem rendelkeztek, de tőkéjüket rendkívül gyorsan forgatták, így annak megtérülése a múlt század utolsó évtizedeiben biztosítva volt. Így egyes zsidó kereskedők igen rövid idő alatt gazdagodhattak meg, válhattak igazi nagypolgárrá, a többség pedig legalábbis stabilizálhatta helyét a gazdasági struktúra adott szintjén.

Mindez utal arra is, hogy rendkívüli társadalmi mobilitás jellemezte tehát a miskolci zsidóságot, az egyes kategóriák egymásba játszottak, melyek között az átmenetre (a múlt század végéig ez egyértelműen felfelé irányult) számtalan lehetőség adódott.

A legjelentősebb kereskedelmi vállalatok – összefüggésben az újabb konjunktúrával – e század '10-es éveinek elejétől szerveződtek részvénytársasági formává. Már 1907-ben – s ez megint a miskolci zsidóság fővárosi kapcsolataira utal, egyben a pesti vállalatok terjeszkedését is jelzi – a Magyar Élelmiszerszállító és Árukereskedelmi Rt. Felső-Magyarország részére egy áruátvevő és osztályozó telepet hozott létre Miskolcon a kamara támogatásával, melynek igazgatója az izraelita Koós Samu lett.⁴⁵ 1910-ben alakult a Miskolci Kereskedelmi Rt. 2 millió korona alaptőkével – melynek fő profilja a terménykereskedelem volt –, szinte 100%-os zsidóérdekeltséggel; 1911-ben pedig a szintén izraelita Miskolci Áru és Terményraktár Rt., amely tulajdonképpen a Schweitzer-féle gép- és faáru gyár termékeire épült.⁴⁶ (A Schweitzer család számos tagja természetesen itt is az igazgatóságban szerepelt.) Kisebb vállalat volt az 1912-ben létrehozott Felsőmagyarországi Fakitermelő és Értékesítő

45 Uo. 1200.1., illetve KIJegy. 1907. (Uo.)

46 MPC 1922–23. ... 1202., 1203.1.

Rt. – ahol szintén találunk zsidó főrésztulajdonosokat –, s amely a kereskedelmi és ipari funkciók összekapcsolódására utal.⁴⁷ Már a világháború alatt jött létre Miskolcon a Forgalmi Rt. igen kiterjedt feladatkörrel. Célul tűzte ki ipari és kereskedelmi vállalatok alapítását, mások támogatását, képviselőit, s természetesen üzleteik lebonyolítását.⁴⁸

Ezernyi szállal, szervesen kapcsolódott a zsidó kereskedelmi tőkéhez a múlt század utolsó évtizedeitől megerősödő banktőke. A legnagyobb miskolci bankok alapítói, fenntartói az izraelita nagypolgárság képviselői voltak, akik tehát szívesebben fordultak a kölcsönügyletek, mint az ipari vállalatok felé.⁴⁹ Ezek a bankok aztán tőkéjüket visszaáramoltatták – vállalatokat alapítva pl. – a kereskedelembe (kisebb mértékben az iparba), sőt a mezőgazdaságba is investáltak, hozzájárulva annak fejlesztéséhez. Ez utóbbira bizonyíték a Borsod-miskolci Hitelbank által 1917-ben, tehát már a háború alatt alapított Miskolci Mezőgazdasági Rt. is, melynek vezérigazgatója Koós Samu volt, s maga az igazgatóság is szinte kizárólagosan zsidókból állt.⁵⁰

Éppen a kiegyezés évében alakult a Miskolci Hitelintézet 15 millió korona alaptőkével, mely a Schweitzer-féle faárnyékos részvénytársaságot és műmalmot alapított, majd érdekközösségre került pesti, illetve vidéki bankokkal is. (Az igazgatóságban – s ez szinte valamennyi banknál elmondható – végig helyet kaptak megyei, illetve Miskolc városi főtisztviselők.) A század végén már termény- és áruraktárral is rendelkezik a bank, sőt maga szervez – a kamara támogatásával – gyapjúvásárokat.⁵¹ 1869-ben alakult a Borsod-miskolci Hitelbank, melynek igazgatótanácsában, s részvényesei között is döntően izraelitákat találunk, s mely szintén – különösen a század végétől – évről évre saját és fiókjai üzleti gyarapodásáról adhatott számot.⁵² Ez a bank támogatja majd – többek között – Miskolci Gőzmalom Rt.-t is.

A nemzetközi kapcsolatokat, s a miskolci tőke erősödését jelzi, hogy igen hamar nyitott fiókot Miskolcon az Osztrák–Magyar, illetve a Magyar–Olasz Bank is, ahol szintén a zsidóság volt leginkább érdekelt.⁵³

Ugyanez a helyzet a takarékpénztárak esetében, hiszen míg az 1845-ben alapított Miskolci Takarékpénztár Rt.-ben fokozatosan szerzett kulcspozíciót a zsidó tőke (alapítása pl. a Miskolci Gőztéglagyár), addig az 1894-ben létrehozott Borsodmegyei Takarékpénztár Rt.-t (vezérigazgató az izraelita Munk Soma) már az hozta létre. (Ennek alapítása a Miskolci Konzervgyár).⁵⁴ Mindkét pénzügyintézet szoros érdek-közösségi viszonyban állt a fővárosi rokonintézménnyel, a Pesti Hazai Első Takarékpénztár Egyesülettel, s mindkettő célkitűzései között szerepelt az ipar, kereskedelem és mezőgazdaság fejlesztése is.

A miskolci zsidó nagypolgárság egyik legreprezentatívabb képviselője, Neumann Adolf alapítja meg az újabb gazdasági konjunktúra kezdetén, 1903-ban a Mis-

47 Uo. 1199.1.

48 „Forgalmi Rt.” alapszabályai Miskolc 1920.

49 A kérdésről általánosan szól *Dobrossy I.* idézet tanulmánya

50 MPC 1922–23. ... 1204.1.

51 KIJegy. 1891. (Uo.)

52 Pl. az 1891-es év forgalmáról, a betétállományról, a részvényesekről: Borsod-miskolci Hitelbank XXII. évi zárlata 1891. Miskolc 1892.

53 MPC 1922–23. ... 1193.1.

54 Uo. 1191., 1196.1., illetve a takarékpénztárak tőkeállományának alakulásáról, egyéb adataikról pl. a Miskolci Takarékpénztár, illetve Borsod megyei Takarékpénztár Rt. zárszámításai, közgyűlési jelentései tájékoztatnak.

kolci Kereskedelmi és Gazdasági Bank Rt.-t, amely rövid idő alatt a legjelentősebb hitelintézetek közé lépett igen széles körű pénzügyi, kereskedelmi tevékenységgel. 1911-ben, egyéb leányvállalatok mellett, létrehozta pl. a Felsőmagyarországi Parcel-lázó és Ingatlanbank Rt.-t, 1912-ben pedig a trachitműveket.⁵⁵ Ugyancsak a mező-gazdasággal, illetve a terménykereskedelemmel állt szoros kapcsolatban az 1905-ben alakult Miskolci Népbank (mely a Miskolci Kereskedelmi Rt.-t alapította és ter-ménybizományi üzletekkel is foglalkozott), illetve az 1910-ben létrehozott Miskolci Agrárbank, melynek nevéhez a Forgalmi Rt. alapítása fűződik. Ez utóbbi két bank is zsidó érdekeltségű volt, olyannyira, hogy 1940-ben az izraelita iparosokról és ke-reskedőkről szóló nyilvántartásban is szerepelnek.⁵⁶ De zsidó nagybérlők, földbirto-kosok találhatók (a kereskedők, pl. a borkereskedők mellett) az 1911-ben alapított Földművesbank Rt. főrésztulajdonosai között is, viszont kifejezetten a kereskedők tőké-jére, illetve hiteligényére szolgált az ugyanakkor létrehozott Miskolci Kereskedők Leszámítoló Bankja Rt.⁵⁷

A kisebb jelentőségű hitelszövetkezetek többségében hasonlóan nagy volt a zsi-dók érdekeltsége. Ezek később, a múlt század végétől kezdtek alakulni, s nagy gon-dot fordítottak a kevésbé vagyonos, a gazdasági hierarchia alacsonyabb fokán álló zsidók hitelezésére is. Csak 1895-ben jött létre – nyilván már a vagyoni differen-ciálódás előrehaladtával – a Miskolci Kölcsönös Önszegélyező Hitelszövetkezet a „Tiszavidéki” kötelek tagjaként, számos izraelita igazgatósági taggal. 1909-ben ala-pították a Takarékpénztár Rt.-vel érdekközösségben Borsodmegyei Hitelszövetkezet (5 éves társulatokban, heti 1 korona befizetésével), ahol szinte kizárólagos volt a zsidó érdekeltség, csakúgy mint az ugyanakkor alapított Miskolci Kereskedők Hi-telszövetkezete esetében.⁵⁸

Mindez azt jelzi, hogy a zsidó kis- és középpolgárság is igen aktív volt pénz-ügyi téren, s nagy gondot fordított saját hitelezésére érdekében.

Az eddig látott adatokból nyilvánvaló, hogy a nagy bankalapítási hullámok kö-vetkeztében (1860-as évek vége, majd az 1890-es évek, s az 1910-es évek legeleje) a miskolci zsidóság teljes uralomra jutott a város bank- és hiteléletében. Eközben a bankok egymással is összefonódtak, s folyamatosan behálózták szinte az egész gaz-dasági életet. Kiterjedt feladatkörrel rendelkeztek és érdekeltségük révén minden gazdasági ágazatban irányító funkcióra tettek szert. Több pesti hitelintézettel kerül-tek szoros érdekközösségbe (időnként függő viszonyba), ezáltal az egész miskolci gazdasági élet is egyre szorosabban kötődött a fővároshoz.

Természetes, hogy a miskolci zsidóság (különösen a vagyonosabbak) és a város politikai vezetése között egyre erősödő gazdasági kapcsolat, érdekközösség alakult a múlt század utolsó harmadától. Láttuk, hogy a bankok, vállalatok igazgatótanácsá-ban sorra helyet kaptak a városi főtisztviselők, de számos más gazdasági kapcsolat is szövőődött. Említettünk példát arra, hogy a város földterületet adott bérbe izraelita polgároknak, de idővel a legnagyobb adóbérlők és az adópótlékok bérlői is a zsi-dóság köréből kerültek ki. Emellett a város kezdettől vállalkozóknak adta ki a kincstártól megszerzett bérleteket (pl. italmérési jogot), melyet hosszú ideig a zsidó Patzauer Mór, az ortodox izraelita hitközség elnöke birtokolt.⁵⁹ Majd – ha nehezen

55 MPC 1922–23. ... 1191., 1194.1.

56 Uo. 1193., 1195.1., illetve Kimutatás a zsidó iparosokról és kereskedőkről. (IX. 201. Kereskedelmi és Iparkamara iratai. B.-A.-Z. Megyei Levéltár)

57 MPC 1922–23. ... 1192., 1195.1.

58 Ellenzék naptára... 212.1., illetve Mihók-féle Magyar Compass. 1909/10.

59 *Lichtenstein József*: Miskolc királyi városságának története. Miskolc é. n. 27. 1.

is – minden kincstári haszonvétele a város kezébe került, amit többségében szintén a zsidóknak adtak tovább. Így az izraeliták védőglóket béreltek; a helypénzszedési jogot – ezzel a piaci területek ellenőrzését – szerezték meg (1902-ben pl. Rosenfeld Simon); kapuk, utak használatának bérbevételéből (pl. a vágóhíd felé) gyarapították jövedelmüket.⁶⁰ Külön regálébérlőség is alakult elsősorban a zsidóságból, melynek tagjai többnyire nagykereskedők voltak, így e szervezetten keresztül is biztosíthatták kiváltságos helyzetüket. (Például a szeszfőzés után fizetendő regálékat bérelték, így az egész szesz-nagykereskedelmet is ellenőrizték, illetve irányították.⁶¹)

Említhetünk további fontos területeket, ahol szintén igen erős volt az izraelita nagypolgárság befolyása. 1912-ben alapította a Miskolci Kereskedelmi és Gazdasági Bank zsidó tőkével a Miskolci Telekértékesítő Részvénytársaságot, amely az izraelita kézben lévő ingatlanok adásvételével foglalkozott. 1894-ben a Borsodmegyei Takarékpénztár hozta létre a Borsodmegyei Parcellázó és Házépítő Rt.-t, a Miskolci Kereskedők és Gazdák Köre pedig – mely a zsidóság legfontosabb gazdasági-társadalmi szervezete volt – 1910-ben külön házépítő részvénytársaságot alapított. (Ezek igazgatótanácsaiban is természetesen szinte 100%-ban izraeliták foglaltak helyet.)⁶² Így természetes, hogy a miskolci nagy középítkezésekre – a múlt század utolsó évtizedeitől volt jellemző – javarészt a zsidó vállalatok kaptak megbízást, mely fontos jövedelemforrássá vált, továbbá a zsidó kisiparosság számára is viszonylag állandó munkalehetőséget biztosított. (Ennek persze majd akkor lesz igazán jelentősége, amikor a munkalehetőségek szűkülése a miskolci kisiparosságot egyre erőteljesebben fenyegette).

A miskolci izraelita nagypolgárság „társadalmi” asszimilációja teljesebbé vált már a múlt században. Legjelesebb alakjai a legbefolyásosabb, legexkluzívabb miskolci és fővárosi – nemcsak kifejezetten izraelita jellegű – társaságoknak, egyesületeknek voltak tagjai, és természetesen az országos gazdasági szervezetekben is helyet kaptak. (Neumann Adolf pl. hosszú ideig volt az OMKE egyik alelnöke.⁶³) Továbbá sokan közülük (a Kereskedelmi és Iparkamara elnökei pl.) királyi tanácsosi, udvari tanácsosi, kormányfőtanácsosi méltóságot kaptak, vagy pl. a Ferenc József-rend lovagkeresztjével tüntették ki őket (pl. Neumann Adolf.)

S természetesen aktív résztvevői voltak a századvégi Miskolc társadalmi, kulturális, szellemi életének. Külön is kiemelkedtek pl. az izraelita szervezetek – hitközség, ipartársulat stb. – által szervezett jótékonyági bálók, mindenekelőtt azonban az 1847-ben alakult izraelita nőegylet báljai, melyek – kiegészülve egyéb táncmulatságokkal, teadélutánokkal – megyeszerre híressé váltak. Részt vettek ezeken a megye és a város legbefolyásosabb, legtekintélyesebb közéleti – politikai személyiségei, a bálányák pedig természetesen a zsidó nagypolgárok feleségei voltak. (Ők alkották a nőegylet vezetőségét is.)

60 Költségelőirányzat Miskolc város bevételei és kiadásairól. 1897., 1900., 1902., 1906. évekről (B.-A.-Z. Megyei Levéltár)

61 KIJegy. 1888. (Uo.)

62 MPC 1922–23. 1204.1.

63 KIJegy. 1929. (Gyászülés) (Uo.)

DAS ERSTARKEN DES JUDENTUMS VON MISKOLC UND DAS ISRAELITISCHE GROSSBÜRGERTUM IN DEN JAHRZEHNTEEN DES DUALISMUS

Im ersten Teil der vorliegenden Arbeit werden einige Faktoren jenes Fortanges vorgestellt, im Verlaufe dessen von den ersten Jahrzehnten des Dualismus an sich die wirtschaftliche Position des Miskolcer Judentums immer schneller stärkte, und die Juden im Handels- und Industrieleben der Stadt mehr und mehr Fuss fassten. Es wird über die allmähliche Verdrängung der griechischen Händelsleute sowie über jene Umstände berichtet, die es ermöglichten, dass sich in den Händen der israelitischen Industriellen und Händler ein beachtliches Kapital ansammeln konnte. (Ein nicht zu unterschätzender Teil von ihnen gab später auch die organische Basis für das jüdische Grossbürgertum ab, das zunehmenden Einfluss auf das geistig-kulturelle Leben der Stadt ausübte.)

In der Studie werden des weiteren die sich herausbildenden und entwickelnden Wirtschaftsinteressengemeinschaften (verschiedene Handwerkskörperschaften, Handels- und Industriekammer) sowie die Verquickung des Miskolcer Judentums mit diesen vorgestellt.

Ein gesondertes Kapitel beschäftigt sich damit, einige Elemente des Miskolcer Wirtschaftslebens vom Ende des vergangenen Jahrhunderts in groben Umrissen darzustellen. Es handelt sich dabei um die Industrie und Handelsstruktur der Stadt, um ihr Bankleben sowie um jene Möglichkeiten, die sich auch dem Judentum als günstige Vorausbedingungen erwiesen. Näher beleuchtet werden hier das Verhältnis von Klein- und Grossindustrie, die strukturellen Charakteristika der einzelnen Industriezweige, Veränderungen auf dem Gebiet der Handelsmöglichkeiten sowie auch der starke Aufschwung in Bezug auf Kredite.

Im zweiten Teil der Arbeit wird das israelitische Grossbürgertum von Miskolc eingehender vorgestellt. Insbesondere wird hier über jene Industriezweige – wie zum Beispiel die Lebensmittelindustrie (und innerhalb dieser die Mühlenindustrie, die Spirituosenherstellung und andere auf der Landwirtschaft aufgebaute Industriezweige) – berichtet, in denen die Rolle des Judentums ganz besonders wichtig war. Dann werden aber auch all jene Gebiete behandelt – einzelne Zweige der Schwer- und Leichtindustrie –, wo ebenfalls vorwiegend israelitische Betriebe anzutreffen sind. Dabei wird auf die Umfänge der Unternehmen und ihre Formen – Herausbildung von Aktiengesellschaften – eingegangen und auf das Voranschreiten der vertikalen Integration hingewiesen. Im Anschluss daran werden in der Studie die Entstehungsphasen der wichtigeren Handelsbetriebe und ihr Betätigungsradius beschrieben. Zum Ende des vergangenen Jahrhunderts hin entwickelte sich Miskolc zur Handelsstadt; so ist es natürlich, dass der Grossteil des Kapitals in eben diesen Zweig einfloss. Danach wird in der Studie ein Überblick über die Gründer, die Unterhalter sowie die grössten Aktionäre der reichsten Banken von Miskolc bzw. der Kreditinstitute gegeben. (Auch hier kam dem israelitischen Bürgertum eine determinierende Rolle zu.)

Zum Schluss wird in der Studie darauf hingewiesen, in welcher Art und Weise die Wirtschaftsbeziehungen zwischen dem israelitischen Grossbürgertum und der politischen Führung der Stadt erstarkten, sowie darauf, welche Möglichkeiten der Bereicherung sich ausserdem für das Judentum eröffneten (Steuern, Regalienabkommen, Grundstücksverkauf usw.), und wie es zur „gesellschaftlichen“ Assimilation der grossbürgerlichen Schicht und auch zur Rollenübernahme innerhalb des öffentlichen Lebens der Stadt Miskolc kam.

Tamás Csiki